

مجلة الذكوات البيض المحيطة
العدد ١٨ المجلد الثالث

الذكوات البيض

اسم مشتق من الذكوة وهي الجمرة الملتهبة والمراد بالذكوات
الربوات البيض الصغيرة المحيطة بمقام أمير المؤمنين علي بن أبي
طالب {عليه السلام}

شبهها لضياؤها وتوهجها عند شروق الشمس عليها لما فيها
موضع قبر علي بن أبي طالب {عليه السلام}
من الدراري المضيئة

{در النجف} فكأنها جمرات ملتهبة وهي المرتفع من الأرض، وهي ثلاثة
مرتفعات صغيرة نتوءات بارزة في أرض الغري وقد سميت الغري باسمها،
وكلمة بيض لبروزها عن الأرض. وفي رواية إنَّها موضع خلوته أو إنَّها
موضع عبادته وفي رواية أخرى في رواية المفضل عن الإمام الصادق
{عليه السلام} قال: قلت: يا سيدي فأين يكون دار المهدي ومجمع
المؤمنين؟ قال: يكون ملكه بالكوفة، ومجلس حكمه جامعها وبيت
ماله ومقسم غنائم المسلمين مسجد السهلة وموضع خلوته
الذكوات البيض

تُعد بالبحوث والدراسات الإنسانية والفكرية والاجتماعية
تصدر عن دائرة البحوث والدراسات
ديوان الوقف الشيعي

الذكوان البيضا

مجلة علمية فكرية فصلية محكمة تصدر عن
دائرة البحوث والدراسات في ديوان الوقف الشيعي

العدد (١٨) السنة الخامسة رمضان ١٤٤٧ هـ آذار ٢٠٢٦ م

رقم الإيداع في دار الكتب والوثائق (١١٢٥)

الرقم المعياري الدولي ISSN 2786-1763

الذَّكْوَانُ الْبَيْضُ

التدقيق اللغوي

م.د. مشتاق قاسم جعفر

الترجمة الانكليزية

أ.م.د. رافد سامي مجيد

العدد (١٨) السنة الخامسة رمضان ١٤٤٧ هـ آذار ٢٠٢٦ م

عمار موسى طاهر الموسوي

مدير عام دائرة البحوث والدراسات

رئيس التحرير

أ.د. فائز هاتو الشرع

مدير التحرير

حسين علي محمد حسن الحسيني

هيئة التحرير

أ.د. عبد الرضا بهية داود

أ.د. حسن منديل العكيبي

أ.د. نضال حنش الساعدي

أ.د. حميد جاسم عبود الغرايبي

أ.م.د. فاضل محمد رضا الشرع

أ.م.د. عقيل عباس الريكان

أ.م.د. أحمد حسين حيال

أ.م.د. صفاء عبدالله برهان

م.د. موفق صبرى الساعدي

م.د. طارق عودة مري

م.د. نوزاد صفر بخش

هيئة التحرير من خارج العراق

أ.د. نور الدين أبو لحية / الجزائر

أ.د. جمال شلبي / الاردن

أ.د. محمد خاقاني / إيران

أ.د. مها خير بك ناصر / لبنان

الذَّكْوَانُ الْبَيْضُ

مَجَلَّةٌ عِلْمِيَّةٌ فِكْرِيَّةٌ فَصَلِيَّةٌ مُحْكَمَةٌ تَصْدُرُ عَنْ
دَائِرَةِ الْبُحُوثِ وَالدرَّاسَاتِ فِي دِيْوَانِ الْوَقْفِ الشَّيْبَانِيِّ

العدد (١٨) السنة الخامسة رمضان ١٤٤٧ هـ آذار ٢٠٢٦ م

العنوان الموقعي

مجلة الذكوات البيض

جمهورية العراق

بغداد / باب المعظم

مقابل وزارة الصحة

دائرة البحوث والدراسات

الاتصالات

مدير التحرير

٠٧٧٣٩١٨٣٧٦١

صندوق البريد / ٣٣٠٠١

الرقم المعياري الدولي

ISSN ٢٧٨٦-١٧٦٣

رقم الإيداع

في دار الكتب والوثائق (١١٢٥)

لسنة ٢٠٢١

البريد الإلكتروني

إيميل

off_research@sed.gov.iq

hus65in@gmail.com

دليل المؤلف

- ١- أن يتسم البحث بالأصالة والجدّة والقيمة العلمية والمعرفية الكبيرة وسلامة اللغة ودقة التوثيق.
- ٢- أن تحتوي الصفحة الأولى من البحث على:
 - أ. عنوان البحث باللغة العربية .
 - ب . اسم الباحث باللغة العربي، ودرجته العلمية وشهادته.
 - ت . بريد الباحث الإلكتروني.
 - ث . ملخصان: أحدهما باللغة العربية والآخر باللغة الإنكليزية.
 - ج . تدرج مفاتيح الكلمات باللغة العربية بعد الملخص العربي.
- ٣- أن يكون مطبوعاً على الحاسوب بنظام (office Word) ٢٠٠٧ أو ٢٠١٠ وعلى قرص ليزري مدمج (CD) على شكل ملف واحد فقط (أي لا يُجزأ البحث بأكثر من ملف على القرص) وتُرَوّد هيئة التحرير بثلاث نسخ ورقية وتوضع الرسوم أو الأشكال، إن وُجدت، في مكانها من البحث، على أن تكونَ صالحةً من الناحية الفنيّة للطباعة.
- ٤- أن لا يزيد عدد صفحات البحث على (٢٥) خمس وعشرين صفحة من الحجم (A4) .
- ٥ . يلتزم الباحث في ترتيب وتنسيق المصادر على الصغية APA
- ٦- أن يلتزم الباحث بدفع أجور النشر المحددة البالغة (٧٥,٠٠٠) خمسة وسبعين ألف دينار عراقي، أو ما يعادلها بالعملات الأجنبية.
- ٧- أن يكونَ البحث خالياً من الأخطاء اللغوية والنحوية والإملائية.
- ٨- أن يلتزم الباحث بالخطوط وأحجامها على النحو الآتي:
 - أ. اللغة العربية: نوع الخط (Arabic Simplified) وحجم الخط (١٤) للمتن.
 - ب . اللغة الإنكليزية: نوع الخط (Times New Roman) عناوين البحث (١٦) . والملخصات (١٢) أما فقرات البحث الأخرى؛ فبحجم (١٤) .
- ٩- أن تكونَ هوامش البحث بالنظام الإلكتروني (تعليقات ختامية) في نهاية البحث. بحجم ١٢ .
- ١٠- تكون مسافة الحواشي الجانبية (٢,٥٤) سم، والمسافة بين الأسطر (١) .
- ١١- في حال استعمال برنامج مصحف المدينة للآيات القرآنية يتحمل الباحث ظهور هذه الآيات المباركة بالشكل الصحيح من عدمه، لذا يفصلُ النسخ من المصحف الإلكتروني المتوافر على شبكة الانترنت.
- ١٢- يبلغُ الباحث بقرار صلاحية النشر أو عدمها في مدّة لا تتجاوز شهرين من تاريخ وصوله إلى هيئة التحرير .
- ١٣- يلتزمُ الباحث بإجراء تعديلات المحكّمين على بحثه وفق التقارير المرسله إليه وموافاقه المجلة بنسخة مُعدّلة في مدّة لا تتجاوز (١٥) خمسة عشر يوماً.
- ١٤- لا يحق للباحث المطالبة بمتطلبات البحث كافة بعد مرور سنة من تاريخ النشر .
- ١٥- لاتعاد البحوث الى أصحابها سواء قبّلت أم لم تُقبل.
- ١٦- تكون مصادر البحث وهوامشه في نهاية البحث، مع كتابة معلومات المصدر عندما يرد لأول مرة.
- ١٧- يخضع البحث للتقويم السري من ثلاثة خبراء لبيان صلاحيته للنشر .
- ١٨- يشترط على طلبة الدراسات العليا فضلاً عن الشروط السابقة جلب ما يثبت موافقة الأستاذ المشرف على البحث وفق النموذج المعتمد في المجلة.
- ١٩- يحصل الباحث على مستل واحد لبحثه، ونسخة من المجلة، وإذا رغب في الحصول على نسخة أخرى فعليه شراؤها بسعر (١٥) ألف دينار.
- ٢٠- تعبر الأبحاث المنشورة في المجلة عن آراء أصحابها لا عن رأي المجلة.
- ٢١- ترسل البحوث إلى مقر المجلة - دائرة البحوث والدراسات في ديوان الوقف الشيعي بغداد - باب المعظم)
أو البريد الإلكتروني: (hus65in@Gmail.com) (off reserch@sed.gov.iq) بعد دفع الأجرور في مقر المجلة
- ٢٢- لا تلتزمُ المجلة بنشر البحوث التي تُخلُّ بشرطٍ من هذه الشروط .

مجلة علمية فكرية فصلية محكمة تصدر عن
دائرة البحوث والدراسات في ديوان الوقف الشيعي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مجلة
علمية
فكرية
فصلية
محكمة

محتوى العدد (١٨) المجلد الثالث

ت	عنوانات البحوث	اسم الباحث	ص
١	A CVX-Syllable Structure Theoretic Study of Iraqi Arabic Initial Sonorant Consonant Clusters	Prof. Balqis I. G (Rashid (Ph.D	١٠
٢	المدرسة البغدادية في التصوف وأثرها في الفكر الإسلامي	أ. د. زينب كامل كريم	٢٤
٣	الاطار الفقهي والقانوني للأوقاف الرقمية : دراسة مقارنة	أ.د. اسماعيل محمود محمد أ.م. خمائل عبدالله الطون الباحث: علي كاظم مرشد ذرب	٤٢
٤	تولي بريماكوف مدير معهد الاقتصاد العالمي والعلاقات الدولية (IMEMO) وأثره في تطوير المعهد» تشرين الاول ١٩٨٥-١٠ حزيران ١٩٨٩»	أ.د. طالب محييس الوائلي الباحث: علي وليد ناصر	٦٢
٥	أنواع إدارة الاختلاف وأثرها في تعزيز السلم المجتمعي	أ. د. مروان عطا مجيد الباحث: فلاح حسن جواد	٨٢
٦	المعنى المعجمي وتوجيهه دلاليا في ضوء نظرية التلقي سورة القارعة اختياراً	أ.م. د. رغد جهاد عبد أ. د. اثير طارق نعمان	٩٦
٧	ازدهار العلوم العقلية في مصر دراسة تحليلية للقرنين السادس والسابع الهجريين	أ.م. د. رشا عيسى فارس	١١٠
٨	بنية الزمن بين مؤشري الاسترجاع والاستباق في رواية «المخطوفة» لوارد بدر السالم	م. م. قصي عباس حسين	١٢٤
٩	حركة السرد الروائي في رواية «بائع السكاكر» للروائي العراقي علاء مشدوب	م. د. سعدون محسن سلطان	١٣٦
١٠	منهج رينيه غروسويه في مؤلفاته عن الحروب الصليبية	الباحث: حسن حمزة محمد م. د. عباس عبد الستار	١٤٦
١١	العواطف المعرفية وعلاقتها بالنهوض الأكاديمي عند طلبة الكلية التربوية المفتوحة	م. د. حسين هادي علي	١٦٤
١٢	آيات الأحكام عند الفريقيين آية الوضوء من وجهة نظر القرآن الكريم أمودجاً	م. د. إسماعيل دهله هاشم	١٨٤
١٣	الوظيفة الإدارية في عهد النبي ؑ وأثرها في الإدارة الحديثة	م. د. زهراء احمد حسين	٢٠٢
١٤	جغرافية التعليم الثانوي في مدينة الاعظمية	م. د. سعد عبد اللطيف صالح	٢١٢
١٥	تنمية مهارات التواصل اللفظي وغير اللفظي لدى طلبة المرحلة المتوسطة	م. د. احسان دعدوش حسن	٢٢٤
١٦	التضعيف الصرّفي في الأفعال العربيّة: مراجعة في ضوء التراث واللّسانيات الحديثة	م. د. إسراء زيدان خلف	٢٥٢
١٧	التفكير البلاغي النقدي في كتاب محمد مشبال في بلاغة الحجاج «مقال مراجعة»	م. د. حنان علي محسن	٢٦٠
١٨	الغزو المغولي لبلاد المسلمين في ضوء كتاب الحضارة العربية للمستشرق الفرنسي جاك ريسلر: دراسة تحليلية	م. د. عبد الحميد طارق عطيه	٢٦٤
١٩	الجغرافيا السياسية للتكنولوجيا: كيف تؤثر الابتكارات الرقمية على السلطة والنفوذ العالمي في العراق	م. د. ميسون موسى محمد	٢٧٨
٢٠	شعرية النص: إشكالية المفهوم وآليات التشكل البنائي "مقال مراجعة موضوع"	م. د. ياسر رزاق كريم	٢٩٨
٢١	النزاع التشادي - السوداني حول اقليم دارفور من منظور الجغرافيا السياسية	م. د. رسل عيود محي الغزالي	٣٠٦
٢٢	التنظيم الذاتي المعرفي وعلاقته في تدريس مادة الارشاد التربوي لدى طلبة قسم اللغة العربية / كلية التربية ابن رشد	م. د. ميادة عمار دردوح	٣٢٠
٢٣	الأنجار بالبشر في الفضاء الرقمي «التحديات القانونية وآليات المواجهة»	م. د. نورهان محمد الربيعي	٣٣٢
٢٤	Title Investigation of the Relation between ESL Students Beliefs Metacognition and Strategic	Assistant teacher. Aseel Gany Mohammed	٣٥٢
٢٥	Postcolonialism in Iraq and Its Impact on the Theory of Translation,	Assist. Lecturer D-hyaa Abdulwahid Namaa	٣٦٨

محتوى العدد (١٨) المجلد الثالث

ص	اسم الباحث	عنوانات البحوث	ت
٣٨٦	م.م. آمنة عبد الغفور سلمان أ.د. وليد عبد الجبار أحمد	ما بعد الاستعمار وتأثيره على نظرية الترجمة العراق	٢٦
٣٩٦	م.م. أميرة غازي صالح	الأثر القانوني لسحب اليد وفق قانون انضباط موظفي الدولة	٢٧
٤٠٢	م.م. تسنيم علي كاظم	دور الكفاءات والصفات الشخصية في تعزيز فرص القبول الوظيفي لدى القطاع الخاص	٢٨
٤١٢	م.م. خالصة عبد الجبار صادق	منهج الزبيدي في عرض آراء الزنجاج الصرفية في تاج العروس: دراسة تحليلية مقارنة	٢٩
٤٢٦	م.م. لمياء محمد ناجي	دور التمويل المستدام في تنمية المشاريع الصغيرة والمتوسطة في العراق للفترة (٢٠٢٠/٢٠٢٤)	٣٠
٤٤٢	م.د. عبد العظيم رهيف السلطاني م.م. كاظم حسن عسكر	الرؤية السردية وبناء مجتمع الانتصار في رواية الحرب العراقية	٣١
٤٥٦	م.م. رغد هادي رجب	استراتيجية تعليمية مقترحة لتنمية الوعي الثقافي من خلال الفن التشكيلي لدى طلبة المرحلة الإعدادية	٣٢
٤٦٨	م.م. دعاء قحطان طولقاني	أثر الاقتصاد السياسي في دعم توجهات السياسة الخارجية: دراسة نظرية تحليلية	٣٣
٤٧٨	م.م. جاسم محمد عبد علي	الاصلاحات العثمانية في العراق للفترة من ١٨٣٩م-١٩٠٨م	٣٤
٥١٠	م.م. جنان طاهر فليح	تقويم كتاب القرآن الكريم والتربية الاسلامية للصف الخامس الاعدادي في بغداد من وجهة	٣٥
٥٢٦	م.م. عمر موحان جبر	السلوكيات المعززة للصحة وعلاقتها بالرفاهية الذاتية لدى المراهقين	٣٦
٥٤٤	الباحث: أحمد صادق	الحكومة الصالحة ظاهرة حضارية متقدمة	٣٧
٥٥٤	الباحث: أركان غني عطيو موسى	جموع التكسير في ديوان الصادح والباغم	٣٨
٥٦٤	الباحثة: رندا شاكر محمود	أثر السياسات النقدية الحكومية على السوق المالي «دراسة حالة جمهورية مصر العربية»	٣٩
٥٨٠	الباحثة: سمر شاكر رزيح	أثر التغذية السميعة الراجعة المتأخرة على نطق المقاطع الصوتية عند الأطفال المصابين بالتلعثم	٤٠
٦٠٨	الباحث: عمر احمد	أثر التعلم الإلكتروني في دافعية الطلبة نحو التعلم	٤١
٦٢٢	الباحث: عمر خليل إبراهيم	أثر تخطيط موارد التصنيع في الاستغلال الأمثل للموارد لتحسين الانتاجية	٤٢
٦٣٠	FADHIL MALIK FADHIL ZWAIN	The drinking water crisis and its impact on the activities of the city's residents in Al-Iraqah	٤٣
٦٥٠	م.م. رغداء حسين محمد أ.د. سلام جبار منشد	الديانة الشامانية وأثرها في القبائل المغولية	٤٤
٦٦٤	م.م. مروة ابراهيم مصطفى الباحث: صباح مهدي رميض	كتاب وتحليل مضمون تاريخ البلاد العربية المعاصرة ١٩٠٨-١٩٩٥ تأليف الاستاذ الدكتور «مقال مراجعة»	٤٥
٦٨٠	م.م. الاء محمود رحيم خليل	البعد التاريخي لشخصية مالك بن الربيع في ضوء الروايات التاريخية والاعمال القديمة «مقال مراجعة»	٤٦
٦٨٦	Dünya Muhammed İbrahim Sabah Kasım	Irak Türkmen Türkçesi Dakuk ilçesinde kullanılan deyimler(Dil İncelemesi)	٤٧

**Irak Türkmen Türkçesi
Dakuk ilçesinde kullanılan deyimler
(Dil İncelemesi)**

Dünya Muhammed İbrahim Sabah Kasım
Üniversitesi-İnsani Bilimler Eğitim Fakültesi

Özet

Irak Türkmen Türkçesi, Oğuz Türkçesinin Güneybatı grubuna bağlı olup Doğu Oğuz sahası içerisinde değerlendirilen tarih ve yaşayan bir ağız alanını temsil etmektedir. Bu ağızlar, yalnızca dilbilimsel özellikleriyle değil, aynı zamanda Türkmen toplumunun kültürel hafızasını yansıtan söz varlığı unsurlarıyla da dikkat çekmektedir. Söz konusu unsurlar arasında deyimler, gündelik yaşamı, sosyal ilişkileri ve değer yargılarını yoğun ve mecazlı bir anlatımla aktarmaları bakımından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bu çalışma, Dakuk ilçesinde kullanılan deyimleri incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında derlenen deyimler; anlam, yapı ve ses özellikleri bakımından değerlendirilmiş; Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Ayrıca deyimlerde görülen ses olayları, biçim birimsel özellikler ve yerel benzetme unsurları, Irak Türkmen ağızlarının karakteristik yapısını yansıtacak biçimde ele alınmıştır.

İnceleme sonucunda Dakuk ağızında kullanılan deyimlerin büyük ölçüde tarım, hayvancılık ve günlük yaşam deneyimlerinden beslenen somut mecazlar üzerine kurulduğu; bunun yanı sıra Eski Türkçeden izler taşıyan unsurların, Arapça ve Farsça alıntılarla birlikte söz varlığında bir arada varlık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum, Irak Türkmen Türkçesinin hem tarihsel sürekliliğini hem de çevresel dil temaslarıyla şekillenen dinamik yapısını ortaya koymaktadır.

Çalışma, Dakuk yöresine ait deyimlerin tespit edilerek kayıt altına alınması yoluyla Irak Türkmen ağızlarının sözlü kültür mirasına katkı sağlamayı ve bu alandaki ağız araştırmalarına dilbilimsel veri sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Irak Türkmen Türkçesi, Dakuk ağızı, deyimler, söz varlığı, ağız araştırmaları.

المستخلص:

تتنمي اللغة التركمانية العراقية إلى الفرع الجنوبي الغربي من اللغة الأوغوزية، وتمثل مجالاً لهجياً تاريخياً وحيياً يُدرج ضمن نطاق الأوغوز الشرقي. ولا تقتصر أهمية هذه اللهجات على خصائصها اللغوية فحسب، بل تتميز أيضاً بما تحمله من عناصر معجمية تعكس الذاكرة الثقافية للمجتمع التركماني. وتحتلّ التعابير الاصطلاحية (الأمثال) والتعابير المجازية) مكانة مميّزة بين هذه العناصر، نظراً لقدورها على نقل مظاهر الحياة اليومية والعلاقات الاجتماعية

والقيم الثقافية بأسلوب مكثف ومجازي.

تهدف هذه الدراسة إلى تحليل التعابير الاصطلاحية المستخدمة في قضاء داقوق. وفي إطار البحث، جمعت هذه التعابير ودرست من حيث الدلالة والبنية والخصائص الصوتية، كما قورنت بنظائرها في اللغة التركية المعاصرة (التركية الأناضولية) للكشف عن أوجه التشابه والاختلاف. بالإضافة إلى ذلك، جرى تناول الظواهر الصوتية والخصائص الصرفية والعناصر المجازية المحلية في هذه التعابير بوصفها انعكاساً للبنية المميزة لهجات التركمانية العراقية.

وتُظهر نتائج الدراسة أن التعابير الاصطلاحية في لهجة داقوق تعتمد إلى حدٍ كبير على مجازات ملموسة مستمدة من الزراعة وتربية الحيوانات وتجارب الحياة اليومية. كما تبين أن عناصر تحمل آثار اللغة التركية القديمة تتعايش ضمن المعجم إلى جانب ألفاظ دخيلة من العربية والفارسية. ويعكس هذا التعايش كلاً من الاستمرارية التاريخية للغة التركمانية العراقية وبنيتها الديناميكية المتشكلة بفعل التماس اللغوي مع البيئات المحيطة. وتهدف الدراسة، من خلال رصد وتوثيق التعابير الاصطلاحية الخاصة بمنطقة داقوق، إلى الإسهام في حفظ التراث الثقافي الشفهي لهجات التركمانية العراقية، وتقديم مادة لغوية يمكن الاستفادة منها في الدراسات اللهجية المستقبلية.

الكلمات المفتاحية: اللغة التركمانية العراقية، لهجة داقوق، التعابير الاصطلاحية، المعجم اللغوي، الدراسات اللهجية.

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ VE SEMBOLLER

ع “Arapçada kullanılan ayın sesi”

Ünlülerde kullanılan uzunluk işareti

ğ “Arapçada kullanılan gayın sesi”

ح “Arka damak h sesi”

خ “Hırıltılı he sesi”

ق “Arka damak k sesi”

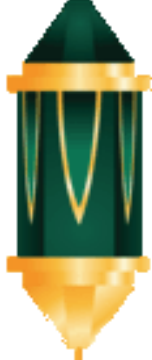
Giriş

1. Irak Türkmen Türkçesi

Günümüzde nüfusu yaklaşık iki buçuk milyona ulaşan Irak Türkleri, tarihsel süreçte Orta Asya'dan batıya doğru gerçekleşen göç hareketleri sonucunda kuzey ve orta Irak coğrafyasına yerleşmiş ve bu bölgeyi yurt edinmiştir. Oğuz boylarına mensup bu Türk topluluklarının Irak sahasına gelişi, Türklerin Anadolu'ya yönelişinden daha erken dönemlere uzanmaktadır. Söz konusu yerleşme süreci, tek seferlik bir hareket olmayıp uzun yıllara yayılan ve ardışık göç dalgaları hâlinde gerçekleşmiştir.

Bilindiği üzere Batı Türkçesi; Osmanlı Türkçesi (Batı Oğuzca) ve Azeri Türkçesi (Doğu Oğuzca) olarak ikiye ayrılır. Bu iki saha arasındaki ayrılıklar hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde kendini gösterir. Irak Türklerinin konuştuğu ağız, Türkçesinin Azeri (Doğu Oğuzca)

sahası içine girmektedir. Bu saha, Doğu Anadolu, Azerbaycan, İran Azerbaycan'ı, Suriye Türkleri ve Irak Türkleri bölgelerini kapsar (Bayatlı, Hidayet K., 1996, ;329). Osmanlı devletinin yıkılışından sonra Irak Türkmencesinin Konuşulduğu bölgeler Türkiye Topraklarının dışında kaldığından Türkiye Türkçesi dil devrimi ve sadeleştirme hareketinin sonucu olarak çok sayıda Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılırken, Irak Türkmencesinin bu yabancı unsurların muhafazana devam edilmesidir (Khayrullah, 2019; 3)

Irak Türkleri ağızı genel olarak bir bütünlük arz eder. Buna rağmen şehir, kasaba, köy hatta mahalleler arasında bazı ağız farklılıklarının da olduğu bilinen bir gerçektir. Bu farklılık ayrı ayrı dönemlerde bölgeye göç edip yerleşen çeşitli boyların arasında olan ağız farklılıklarından kaynaklanmaktadır (Hürmüzlü, Habib, 2013, ;17).

Türkmen toplulukları, VII. yüzyıldan XVI. yüzyılın sonlarına kadar uzanan ve bin yılı aşkın bir zaman dilimini kapsayan süreçte Irak coğrafyasına göç ederek bu bölgede kalıcı yerleşimler kurmuştur. Ağırlıklı olarak Irak'ın kuzey kesimlerinde iskân edilen Türkmenler, günümüzde "Türkmeneli" adıyla anılan sahayı yurt edinmiştir. Bu yerleşim alanı, Musul'un batısındaki Telafer'den başlayarak doğuya doğru Musul'a uzanmakta; Dicle Nehri'nin doğusunda ise Yunus Peygamber, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Dakuk (Tavuk), Tazehurmatı, Beşir, Tuzhurmatı, Karatepe, Kifri ve Leylan yerleşimlerini kapsamaktadır. Ayrıca Bağdat'ın doğu ve güneydoğusunda yer alan Hanekin, Mendeli ve çevresi de bu coğrafi alan içerisinde değerlendirilmektedir (Kerkük, 2004: 80-82).

Irak Türkmen ağızlarında belli başlı özelliklerden biri teklik ve çokluk 2. kişi iyelik ekinde kendini göstermektedir. Bugün bazı yerlerde teklik 2. kişi iyelik eki -v, çokluk 2. kişi iyelik eki -vuz şeklinde geçmekte, bazı yerlerde ise bu ek 2. kişi iyelik eki -y ve çokluk 2. kişi iyelik eki -yız biçiminde kullanılmaktadır. Bu özelliklere göre Irak Türkmen Türkçesi (v) ve (y) ağızı olmak üzere iki ana gruba ayırabiliriz. V grubu: Kerkük, Erbil, Dakuk, Hanekin, Kazaniye ve Mendeli'de konuşulan diyalektler bu gruba girmektedir. Y grubu: Telafer, Altunköprü, Tisin, Tuzhurmatı, Tazehurmatı, İmam Zeynelabdin, Kifri, Karatepe ve Bayatlar'da konuşulan diyalektler bu gruba girmektedir (Shabaz, 1979; VII).

Yapılan bu çalışma, Irak Türkmen Türkçesinin V grubuna dâhil olan Dakuk ağzından yapılan deyimlerden ibarettir.

2. Dakuk

Dakuk, idari bakımdan Kerkük'e bağlı, tarihsel olarak önemli bir Türkmen yerleşimidir. Ancak Timur'un 1393 yılında gerçekleştirdiği Irak seferi, kasabanın siyasal ve ekonomik önemini büyük ölçüde zayıflatmış; bu süreçten sonra Dakuk'un nüfusunda belirgin bir azalma meydana gelmiştir. Zamanla Kerkük'e bağlı bir ilçe konumuna gelen Dakuk, buna rağmen bölgedeki Türkmen varlığı ve kültürel birikimi bakımından Kerkük'ten sonra öne çıkan merkezlerden biri olmayı sürdürmüştür. Uzaym Nehri'nin kollarından biri olan Dakuk Çayı'nın kuzey kıyısında yer alan yerleşim, sahip olduğu verimli topraklar sayesinde ekonomik hayatını ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetler üzerine kurmuştur. Ayrıca Dakuk, Irak Türkmenleri arasında okuryazarlık oranının yüksekliğiyle dikkat çeken yerleşimlerden biridir. Bu sosyo-kültürel yapı, kasabadan çok sayıda şair, araştırmacı ve bilim insanının yetişmesine zemin hazırlamıştır.

Tarihsel kaynaklarda eski bir yerleşim alanı olduğu belirtilen Dakuk, farklı dönemlerde Dakuka, Dakuk ve Tauk adlarıyla da anılmıştır. Bununla birlikte, en yaygın kullanılan adın Tavuk olduğu görülmektedir. Kasabanın bu adı, İslam'ın ilk dönemlerinde Kerkük'ten daha önemli bir merkez konumunda bulunan ve günümüzde antik mimariye sahip minare temellerinin hâlen ayakta olduğu eski bir şehirden aldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde yerleşim, Dakuka veya Dekuk adlarıyla tanınmıştır (Saatçi, 2009; 172).

Tarihsel süreç içerisinde Dakuka adı zamanla Dekuka, Dekuk, Tavuk ve Tavık biçimlerine dönüşmüştür. Tavuk adının yazılı kaynaklarda ilk kez Şerefeddin Ali Yezdi tarafından kullanıldığı görülmekte; Yezdi, yerleşimin yanından geçen akarsuyu da Tavuk Suyu olarak adlandırmaktadır. Nüfusunun büyük çoğunluğu Türkmenlerden oluşan Dakuk halkı, yerleşimi günlük kullanımda Tavuk adıyla anmakta; hatta çevredeki bir köye de Horuz (Horoz) adını vermiştir (Sait, 2001; 53).

Dakuk'un etnik yapısına dair önemli bilgilerden biri 1894 tarihli Musul Salnamesi'nde yer almaktadır. Söz konusu salnamede verilen yapı sayıları, 1548 tarihli tahrir kayıtlarıyla karşılaştırıldığında

kasabanın önceki yüzyıllara kıyasla önem kaybettiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen, salnamede yer alan nüfus verileri Dakuk'un Türkmen kimliğini koruduğunu göstermektedir. Kaynağa göre kasabada yaklaşık 200 hane bulunmakta olup toplam nüfusun 1000 erkek ve kadından oluştuğu belirtilmektedir. Kasaba merkezi ile çevresindeki beş-altı köyün halkının Türklerden meydana geldiği, geri kalan nüfusun ise Arap ve Kürt unsurlardan oluştuğu ifade edilmektedir (Saatçi, 2009; 174).

Günümüzde de Dakuk, önemli bir Türkmen yerleşimi olma özelliğini sürdürmektedir. Kasabanın mahalle yapısı incelendiğinde Alhanlı, Aşağı Tekye, Bazar (Pazar), Tepeli, Demirci ve Götürge olmak üzere toplam altı mahalleden oluştuğu görülmektedir. Dakuk'taki Türkmen nüfusu meydana getiren tayfa ve aile adları arasında Alhanlılar (Ali Hanlılar), Boyağcılar, Demirciler, Kâhyalar, Naccarlar, Safavi Sürücü ve Şihlar (Şeyhler) öne çıkmaktadır (Saatçi, 2009; 175.)

3. Deyim

Deyimler, dilin söz varlığı içinde hazır ve işlevsel anlatım araçları olarak yer alır. Çoğunlukla gerçek anlamlarının dışına taşan bu kalıplaşmış söz grupları, anlatımı güçlendiren ve en az iki sözcükten oluşarak bir durum ya da kavramı karşılayan yapılar hâlinde kullanılır. Cümle içinde çekimlenebilme özelliğine sahip olmaları, deyimleri sözlü ve yazılı anlatımda önemli kılar. Bu yönüyle deyimler, hitabetin ve etkili anlatımın temel unsurlarından biri olarak kabul edilir. Deyimleri yerinde ve bilinçli biçimde kullanan yetkin bir konuşmacı, düşünce ve duygularını kısa, çarpıcı ve akılda kalıcı bir biçimde aktarma imkânı elde eder.

Öte yandan deyimler, atasözleri ve benzeri kalıplaşmış anlatım biçimleri, dilin iletişimsel işlevinin önemli araçlarıdır. Dil kullanıcısı, anlatım sırasında kavramsal bir boşluk yaşadığında ya da iletmek istediği düşünceyi doğrudan ifade etmekte zorlandığında, bu tür hazır söz kalıplarına başvurur. Bu kalıplaşmış anlatımlar arasında kullanım alanı ve işlevselliği bakımından en öne çıkan yapıların deyimler olduğu söylenebilir. Zira deyimler, zihinsel süreçler sonucunda biçimlenmiş, sınırlı sayıda sözcükle yoğun ve etkili anlam aktarmayı mümkün kılan dilsel yapılardır.

Genellikle deyimlerin birçoğu köy yaşamından çıkmış olması dikkat

çekici bir durumdur. Köy yaşamı doğayla iç içe olduğu için insanlar mevsim değişikliklerini, bitkilerin gelişimini hayvanların davranışlarını sürekli gözetleyip bu gözetmeler ise dilde somut benzetmelere dönüşmüştür.

Deyimlerin söz varlığı kültür ve dil açısından önemi tartışılmaz. Amacımız Kerkük ilçesi Dakuk kasabasında kullanılan deyimleri gün yüzüne çıkartmak hem de o dönemden bugüne kadar aktarılan aktarılmayan deyimleri tespit etmektir. Ayrıca tespit ettiğimiz deyimleri günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılan deyimler ile karşılaştırmaktır.

Dakuk ilçesinde kullanılan deyimler

1. Ât âtilmaz, at atılmaz.

Fena ve kötü huylu olan ve zarar verdiği halde terk edilmesi mümkün olmayan bir yakın hakkında denilen eski bir sözdür. (داقوقلى, 1989; 27).

Türkiye Türkçesi karşılığı (Atsan atılmaz, satsan satılmaz) dır. Bu deyim, yapı bakımından Türkiye Türkçesiyle benzerlik gösterir, ancak yüklem ögeleri arasındaki ek farkı Dakuk ağzının özelliklerini yansıtır. Dakuk ağzında fiiller yalın halde kullanılmıştır (“at atılmaz, sat satılmaz”), Türkiye Türkçesinde ise fiil köklerine -sA şart eki getirilmiştir (“atsan, satsan”)

Bu durum, Dakuk ağzında şart kipinin düşürülmesi eğilimini gösterir. Anlam bakımından iki deyim tamamen örtüşür.

2. Âtdan, ârpa bir yerde olmaz.

Bir kızla bir oğlanın bir çatı altında yaşamalarını uygun görmeyen ve bunun tehlikeli olduğunu ifade eden bir sözdür. (داقوقلى, 1989; 27-28).

Bu deyim, anlam bakımından Türkiye Türkçesindeki deyimle eşdeğerdir, ancak yapı ve benzetme unsurları bakımından farklılık gösterir. Türkiye Türkçesi karşılığı (Ateşle barut bir yerde durmaz) dır. Dakuk ağzında “at” ve “arpa” karşıtlığı, yiyecek ile yenilen arasındaki ilişkiye dayanır; bu, bölgenin tarım ve hayvancılıkla iç içe yaşam tarzını yansıtır. Türkiye Türkçesindeki deyimde ise “ateş” ve “barut” örneği tehlike ve patlama mecazı üzerinden kurulmuştur (Bayath, 2013; 123-130)

Dolayısıyla iki deyim farklı benzetme kaynaklarıyla aynı anlamı ifade eder. Bu, Dakuk ağzındaki deyimlerin yerel kültüre ve günlük yaşama bağlı özgün benzetmeler içerdiğini gösterir (Uluhan, Çoban

H., 2021;45–60)

3. Âtına, eşşek diyilip.

Ufak tefek ve lüzumsuz şeylere çar çabuk darılan kimselere denilen eski bir sözdür. . (28;1989) (داقوقلى،)

Bu deyim, yapı bakımından farklılık gösterir. Dakuk ağzında “diy-ilip” biçimi, Türkiye Türkçesindeki “denilmiş” ifadesinin karşılığıdır. Irak Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki Türkiye Türkçesinden farklı olarak teklik ve çokluk 1. şahıslarda –mİş/ –mUş şeklindedir. Teklik ve çokluk 2. ve 3. şahıslarda ise –p/ –İp/ –Up şeklinde görülmektedir (Hürmüzlü, 2013;42.)

4. Ârpanı dawar üstünde yeridi.

Hileçi, kurnaz bir kimseyi tanıtan eski kalıplaşmış bir sözdür. (داقوقلى،) 28 :1989)

Türkiye Türkçesi karşılığı (Saman altından su yürütmek) dir. Bu deyim, anlam bakımından Türkiye Türkçesindeki deyimle eşdeğerdir, ancak yerel mecaz ve benzetme unsurları bakımından farklılık gösterir.

Diş–dudak sesi olan v, Kerkük ağzında çift dudak sesi olan (v, (sesine dönüşmüştür. Bu durum, Türkmen Türkçesinde de görülen bir ses özelliğidir; dawar “davar”. Dakuk ağzında “arpa” ve “davar üstü” üzerinden kurulan benzetme, hayvancılıkla iç içe yaşayan toplumun günlük yaşamına dayanır; yani bir işin gizli yürütülmesi, doğrudan hayvanın üzerinden yapılan bir eylem mecazıyla ifade edilmiştir. Bu durum, Dakuk ağız deyimlerinin yerel yaşam ve kültüre dayalı özgün mecazlar içerdiğini gösterir (Hürmüzlü,2011;112–115).

5. Ârı yuvasına torpağ sepiri.

Orta yerde bir şey yok iken lüzumsuz yere bir mesele çıkararak veya çıkarmaya sebep olan kimse hakkında denilen bir sözdür. . (1989) (داقوقلى،) 28)

Türkiye Türkçesi karşılığı (Arı yuvasına çomak sokmak) dır. Anlam bakımından iki deyim birbirine eşdeğerdir, ancak benzetme ve dil yapısı bakımından farklıdır. Irak türklerinde yuvaya toprak serpmeleri eyleminin düzeyinde, Türkiye sahasında çöp dürtmek veyâ çomak sokmak fiili vardır (Şerif, 2011;4)

Diş–dudak sesi olan v, Kerkük ağzında çift dudak sesi olan (v, (sesine dönüşmüştür. Bu durum, Türkmen Türkçesinde de görülen bir ses özelliğidir; yuvasına “yuvasına” (Hürmüzlü, 2013;29–36).

Ağız özelliklerinden biri olan göçüşme Irak Türkmen Türkçesinde de sıkça rastlanan bir ses olayıdır. Bu olay, ya birbirine bitişik iki ünsüzün yer değiştirmesiyle ya da birbirinden uzak iki ünsüzün arasında yer değiştirme şeklinde kendini gösterir; torpağ “toprak” (Hürmüzlü, 2013;32-33).

Dakuk ağızında “arı yuvası” ve “torpag sepiri” benzetmesi, bölgenin tarım ve hayvancılıkla iç içe yaşamını yansıtır; “torpak sepiri” ifadesi doğrudan toprakla yapılan bir karıştırma eylemini ifade eder. Türkiye Türkçesindeki deyimde ise “çomak sokmak” ifadesi dışarıdan müdahale ve tehlike yaratma mecazını vurgular. Bu, Dakuk ağız deyimlerinin gündelik yaşamdan alınan somut öğelerle mecaz kurma eğilimini gösterir (Hürmüzlü,2011;118-120).

6. Âğzında mercimek ayı ibinmez.

Sır saklamayan kimseye denilen eski bir sözdür. . (28;1989, داقوقلى)

Türkiye Türkçesi karşılığı (Ağzında bakla ıslanmamak) dır. Anlam bakımından iki deyim birbirine eşdeğerdir, ancak benzetme ve dil yapısı bakımından farklıdır. Fonolojik olarak Dakuk ağızındaki tayı kelimesi, Türkiye Türkçesinde pek kullanılmayan yerel ağız söz varlığına özgüdür ve deyim bölgesel kimlik kazandırır. Irak Türkmen Türkçesi’nde tay kelimesin anlamı bir bölüm, bir parça demektir (Hürmüzlü, Habib, 2013;294 a)

İbinmek kelimesi derleme sözlüğünde ıslanmak anlamına gelir. (DS, VII 2502B)

7. Âlân pişman, atan pişman.

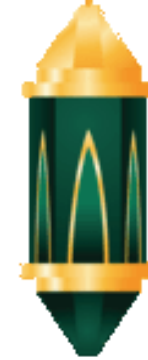
Dedikodulu olan veya hile ve sahte olan bir mala veya herhangi bir şeye denilen eski bir sözdür. . (29;1989, داقوقلى)

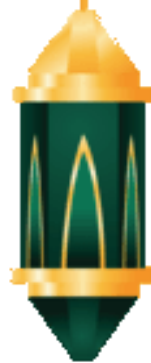
Dakuk ilçesinde yaşayan Irak Türklerinin kullandığı bu deyim Günümüz Türkçesinde modern biçimiyle de aynı anlam ve yapıda kullanılmıştır. (Alan pişman satan da pişman.)

8. Âya diyer sen bat men çı ım.

En fazla kadınlar arasında yaygın olan bu söz gayet güzel kızları tasvir eden eski bir sözdür. (29;1989, داقوقلى).

Türkiye Türkçesinde “Aya sen doğma ben doğuyorum/ben doğayım der” kalıbı, klasik deyim sözlüklerinde başlık olarak yer almasa da halk söyleyişleri ve deyim derlemelerinde mevcut olup, güzellikte ay ile yarışmayı anlatmak için kullanılır. Bu kullanım çevrimiçi deyim der-

lemelerinde açıkça görülebilmektedir.

Fiiller yalın kullanılmıştır (bat, çıkım) ve söz dizimi kısa, karşıtlık temel-
lidir. Türkiye Türkçesinde anlam açıklama yoluyla verilir: (Gümüş,
2021; 45)

9. Eşege minip, eşegi a tarıra.

Dalga ve düşünceden her şeyini unutan bir kimseyi tasvir eden eski bir
sözdür. (29; 1989, داقوقلى).

Eski Türkçeden beri görülen m/b ünsüz değişimi , bugün Irak Türk-
men Türkçesine görülmektedir : min- (bin).

Irak Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki Türkiye
Türkçesinden farklı olarak teklik ve çokluk 1. şahıslarda -mİş/ -mUş
şeklinde. Teklik ve okluk 2. ve 3. şahıslarda ise -p/ -Ip/ -Up şeklinde
görülmemektedir: min-İp (bin-miş) (Hürmüzlü, 2013;42).

Irak Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman ve geniş zaman kipi çekimi
aynı eklerle yapılır. Bu ekler -r, -(y)Ir/ -(y)Ur, -IrI/ -UrU şeklindedir:
a tar-ır-a (aktar-ıyor). (Çoban, 1997;224)

Dakuk ilçesinde yaşayan Irak Türklerinin kullandığı bu deyim, Irak
Türkmenlerine özgü bir deyimdir. Resmi kaynaklarda Türkçe
karşılığı bulunmamıştır.

10. Ekmegi âtlı, özi yayan.

Hileci, sahteci, işinde, işlemlerinde doğru ve dürüstlük olmayan kim-
selere denilen eski bir sözdür ki bu gibi kimseler hiçbir zaman ekmeğe
doymazlar, durumları iyileşmez devamlı muhtaç olurlar (؛ 1989, داقوقلى,
30).

Türkiye Türkçesi karşılığı1. (Ekmek atlı, sen yayan olasan) dır.
Dakuk ağzında fiiller yalın hâlde kullanılmıştır (atlı, yayan) ve söz
dizimi kısa, özlüdür. Türkiye Türkçesinde anlam açıklama yoluyla
verilir; “sen yayan olasan” biçiminde eylem merkezli bir anlatım vardır.

11. Eli işte, gözü oynasta.

Meşgul olduğu halde gözü başka yerlerde olan hakkında denilen eski
bir sözdür. (301989, داقوقلى).

Deyim, Türkiye Türkçesinde yaygın olarak bilinmesine rağmen
Türk Dil Kurumunun çevrim içi Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde
madde başı olarak yer almamaktadır; ancak çeşitli deyim sözlük-
lerinde ve sözlü kullanımda varlığını sürdürmektedir Irak Türkmen
ağzlarında deyim, biçim ve anlam bakımından Türkiye Türkçesiyle

örtüşmekte; bu durum, deyimın ortak sözlü kültür mirasına ait olduğunu göstermektedir.

12. Eli, daş âltındadı.

Fena bir durumda olduğu için bir şeyi yapamayan kimseyi ifade eden bir sözdür. (دافوقلى, 1989; 30).

Türkiye Türkçesi karşılığı (Elini taşın altına koymak) dır. Dakuk ağzında –dır ek–fiili, günlük konuşmada –dı biçiminde kısaltmakta ve bu durum, ek–filin sadeleştiğini göstermektedir: altında–dı (altında–dır). (Şahbaz, 1997;458).

Ayrıca, “taş” sözcüğü Dakuk ağzında “daş” olarak telaffuz edilir; t → d değişimi bu ağızda gözlenen fonetik bir özelliktir. Bu özellikler, Irak Türkmen Türkçesinde fiil kullanılmadan durum bildirim ve mecaz kurma eğilimini ortaya koymaktadır. Türkiye Türkçesinde ise aynı anlam genellikle fiil odaklı bir anlatımla aktarılır (Sarıkaya, 2020, ; 178).

13. Uçmağa gelince dewe, yüke gelince uş.

Tembel, işten kaçan kimseleri tasvir eden eski bir sözdür. (دافوقلى, 1989; 30).

Dakuk ağzında ifade kısa ve somut nesnelere üzerinden mecaz kurar: “dewe” ve “kuş” günlük yaşamdan alınan imgelerle karşıtlık oluşturur. Türkiye Türkçesinde aynı anlam “devekuşu gibi” deyimıyla aktarılır, ancak Türkiye Türkçesi daha genel ve açıklayıcıdır. (Devekuşu gibi (yüke gelince kuş, uçmağa gelince dewe).

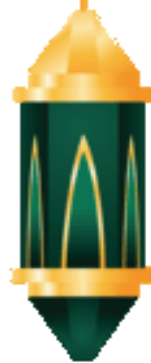
14. Üz gördü, âstar istiri.

Yüz görünce şımaran ve sınırı aşan kimse hakkında denilen bir eski sözdür. (دافوقلى, 1989; 30).

Türkiye Türkçesi karşılığı (Yüz verince astar istemek.) dır. Irak Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman ve geniş zaman kipi çekimi aynı eklerle yapılır. Bu ekler –r, –(y)Ir/ –(y)Ur, –IrI/ –UrU şeklindedir: ist–iri–i (ist–iyor) (Çoban, 1997;224)

Dakuk ağzındaki “üz” biçimi, Türkiye Türkçesindeki “yüz” kelimesinin başındaki /y/ sesinin düşmesiyle oluşmuştur. /y/ düşmesi, Eski Anadolu Türkçesinden beri görülen tarihî bir ses olayıdır ve Irak Türkmen ağızlarında da devam etmektedir. Deyimde “üz görmek” ifadesi “yüz vermek”, yani birine ilgi göstermek anlamındadır; “astar istemek” ise küçük bir ilgi karşısında daha fazlasını talep eden kişiyi betimler. Dakuk ağızı yapıyı kısa ve doğrudan kurarken, Türkiye Türkçesinde

daha açıklayıcı bir anlatım tercih edilir. (Ergin, Muharrem, 2013;79–82)

15. İki bayram âşınnan oldu.

İki nimetten, iki münasebetten hiçbirini elde edemeyen hakkında denilen eski bir sözdür. (دافوقلى, 1989; 31).

Dakuk ağzına özgü “aşınnan” biçimi, Türkiye Türkçesindeki “aşından” yapısının nd>nn benzeşmesiyle oluşmuştur; bu, Türkmen ağızlarında sık görülen bir ses olayıdır (Kasım,2021;76).

Dakuk ilçesinde günlük kullanılan olan bu söz Irakta yaşayan Türkmenlere özgü bir deyimdir. Günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

16. İğne atsaw yere düşmez.

Çok kalabalık, aşırı derece insan topluluğunu tasvir eden bir sözdür. (دافوقلى, 1989; 31).

Türkiye Türkçesi karşılığı (İğne atsanyere düşmez) dir. Dakukağzındaki “iğne atsaw” biçimi, Türkiye Türkçesindeki “iğne atsan” yapısının ağız özellikleriyle değişmiş şeklidir. Irak Türkmen Türkçesinde dilek–şart kipi –sA ekiyle karşlanır. Bu ses değişimi, Irak Türkmen ağızlarında şart ekinin w’li varyantla kullanılmasıyla ilgilidir. Anlam tamamen aynıdır; fark yalnızca fonetik ve ağız yapısına dayalıdır (Hürmüzlü, 2013;45).

17. İgne yden uyu azmağ.

Çok çetin bir işi, pek zor bir olayı tasvir eden eski bir sözdür. (دافوقلى, 1989; 31).

Türkiye Türkçesi karşılığı (İğne ile kuyu kazmak.) dir. Dakuk ağzındaki “igneyden” biçimi, Türkiye Türkçesindeki “iğne ile” ifadesinin yerel bir varyantıdır; burada –den ayrılma hâli eki, araçlık işlevi kazanmıştır. Bu kullanım, Irak Türkmen ağızlarında sık görülen bir özelliktir. Anlam bakımından tamamen örtüşür; farklılık yalnızca yapım eki ve söz dizimi düzeyindedir.

18. İlan kimin â ar, ’akreb kimin o ar.

Yaman, zalim ve gaddar bir kimseyi tasvir eden eski bir sözdür. (دافوقلى, 1989; 31).

Dar ünlü komşuluğunda bulunan söz başı /y/ sesi düşer, /y/ sesinin düşmesiyle birlikte ilk hecede bulunan art ünlü /ı/ sesi ön ünlüleşir (Yılan –ılan). (a ar) ve (so ar) kelimesinde k– ünsüz değişimi gör–

ülmektedir. Irak Türkmen Türkçesinde Arapçadan geçen kelimelerdeki ayn (ع) sesi, yazıda çoğu zaman özel bir işaretle gösterilir. Bu durum, Irak coğrafyasında Arapça ile kurulan uzun süreli dil temasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Türkiye Türkçesinde genellikle gösterilmeyen bu ses, Irak Türkmen ağızlarında fonetik ayrımın korunması amacıyla yazıya yansıtılmaktadır. Dakuk ilçesinde kullanılan bu söz Günümüz Türkiye Türkçesinde anlam tarafından aynı, yapı tarafından farklı kullanılmaktadır. (Yılan gibi sokmak.)

19. Beş barmağıw mum یتsew, öğünde yandırsaw gene bilmez. Vefasız, iyilik bilmeyen kimse hakkında denilen bir sözdür. (داقوقلی, 32;1989)

Irak Türkmen Türkçesinde, Eski Türkçeden itibaren kullanılan /ng/ sesi, teklik ve çokluk 2. kişi iyelik eklerinde /y/ ya da /w/'ye değişir. Bu ayrım bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Hatta Irak Türkmencesinin ağızları bu sese göre tasnif edilmektedir. Çalışma konumuz olan Dakuk ağızı /w/ ünsüzü tarafındadır. (barmağıw, etsew, yandırsaw). Anlam tamamen örtüşür, farklılık yalnızca fonetik ve ağız özelliklerinden kaynaklanır ("Beş parmağımı mum etsen, yine bilmez kıymetini.)

20. Burnunnan düşen çibin bin parça olu. Mağrur ve kibirli kimseye denilen eski bir sözdür. (32;1989, داقوقلی). Dakuk ağızına özgü "burnunnan" biçimi, Türkiye Türkçesindeki "burnundan" yapısının nd>nn benzeşmesiyle oluşmuştur; bu, Türkmen ağızlarında sık görülen bir ses olayıdır. Genellikle Irak Türkmen Türkçesinde kelime sonunda bulunan r harfi düşer (olu) kelimesinde olduğu gibi. Fark yalnızca fonetik ve ağız yapısından kaynaklanır (Kasım,2020;76).Çibin kelimesi, Oldukça eski olduğu düşünülen bu hem Clauson'da hem de Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde rastlanmaktadır. Günümüz Türkçesinde sinek anlamına gelmektedir. Bu deyimün günümüz Türkçe karşılığı (Burnundan düşen bin parça (olmak).)

21. Burnunu utsaw, canı çı ar. (Burnunu sıksan canı çıkacak.) Çok sıska, zayıf kimseyi tasvir eden eski bir sözdür. (32;1989, داقوقلی). Irak Türkmen Türkçesinde, Eski Türkçeden itibaren kullanılan /ng/ sesi, teklik ve çokluk 2. kişi iyelik eklerinde /y/ ya da /w/'ye değişir. Bu ayrım bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Hatta Irak Türkmen-

cesinin ağızları bu sese göre tasnif edilmektedir. Tutsa –w (tutsa–n)

22. Bir âğacda ki âlma görmese bir daş âtmaz.

Bu sözde tamahkar ve menfaatçı bir kimse tasvir edilmiştir (؛ 1989 داقوقلي, 32).

Dakuk ağzında çok az rastlanan bir olaydır. (ki) kelimesinde görüldüğü üzere ilk hecedeki düz dar i ünlüsünün düştüğü durumlar olur. (Alma) kelimesinde a–e kalın ünlülerin incilmesi durumu görülmektedir. Geniş zamanın olumsuz şekli teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıslarda –mA eki getirilerek yapılır: Gör–me–se (Gör–mez–se). (daş) kelimesinde ise t–d ünsüz değişimi görülmektedir (Şahbaz, 1997; 453). Günümüz Türkçesinde karşılığı (Bir taşla iki kuş vurmak) olarak geçmektedir.

23. Bir deridi bir sümüg.

Çok zayıf, çok narin kimseye denilen bir sözdür (33 ;1989 داقوقلي).

Sü üg kelimesi, kemik anlamına gelir (Cls, 838b)

“Sümüg” Oldukça eski olduğu düşünülen bu hem Clauson’da hem de Kaşgarlı Mahmud’un sözlüğünde rastlanmaktadır. Günümüz Türkçesinde kemik anlamına gelmektedir.

Günümüz Türkçesinde bu deyim Bir deri bir kemik (kalmak) diye kullanılmaktadır.

24. Biri âya ba ar, biri çaya ba ar.

Şaşa olan kimselerin eğri olan gözlerini tasvir eden bir sözdür (3 داقوقلي, 3 ;1989).

Türkiye Türkçesinde standart deyim olarak yer almayan bu ifade, Irak Türkmen ağzlarında yaygın olarak kullanılan yerel bir söyleyiştir.

25. Bişmiş âşa awuğ u tökürü.

Çözüm bulan ve üzerinde ittifak olunan bir şeye karşı itiraz yapılmca denilen eski bir sözdür (33 ;1989 داقوقلي).

Bu deyim, Türkiye Türkçesinde pişmiş aşı (soğuk) su katmak biçiminde kullanılmakta olup, Irak Türkmen ağzındaki karşılığı ses ve yapı açısından belirgin ağız özellikleri göstermektedir. Örneğin, bişmiş biçimi Türkiye Türkçesindeki pişmiş sözcüğüne karşılık gelmekte olup /b/ ~ /p/ ünsüz değişimini yansıtmaktadır; sawuğ biçimi ise soğuk kelimesinin yerel varyantıdır ve /w/ ~ /ğ/ ses karşılığı ile dikkat çekmektedir. Fiil örneğinde görülen tökürü biçimi, Türkiye Türkçesindeki döküyor karşılığıdır ve /t/ ~ /d/ ünsüz değişimi göstermektedir. Ayrıca, Irak Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman ve

geniş zaman kipleri aynı eklerle çekimlenmekte olup, bu kipler ağızda -r, -(y)Ir/-(y)Ur, -IrI/-UrU biçiminde kullanılmaktadır. Buna karşın Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman eki genellikle -yor şeklindedir. (Çoban, 1997;224)

26. Çı dığı yumurtanın abugunu beğenmez.

Kendi çevresini, kendi ailesini beğenmeyen hakkında denilen eski bir sözdür. (33;1989, داقوقلى).

Irak Türkmen Türkçesinde bu çok yaygındır; özellikle t → d tipi değişim Amerli, Dakuk ve Tuzhurmatu yörelerinde sık görülür: çıktığı (çıktığı). Her iki dilde de anlam aynıdır. Türkiye Türkçesi, benzetmeyi daha açıklayıcı unsurlarla kurar.

Bununla alakalı birkaç benzetilen deyim kullanılır. Bunlar kestane kabuğundan çıkmaz kabuğunu beğenmez, civciv yumurtadan çıkmış kabuğunu beğenmez.

27. ançer wursaw anı çı maz.

Son derece utanan yahut ağır bir söz veya hareket sebebiyle azarlanan kimsenin durumu tasvir edilmiştir. (341989, داقوقلى).

Irak Türkmen Türkçesinde, Eski Türkçeden itibaren kullanılan /ng/ sesi, teklik ve çokluk 2. kişi iyelik eklerinde /y/ ya da /w/’ye değişir. Bu ayrım bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Hatta Irak Türkmencesinin ağızları bu sese göre tasnif edilmektedir. Dakuk ilçesi /w/ çokluk 2. Kişi iyelik eki kullanılır. Gördüğünüz üzere /wursaw/ kelimesinde /n/ yerine /w/ kullanılmıştır.

28. Daş uyuya rast geldi.

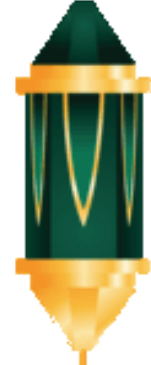
Yaman kötü bir kimse (341989, داقوقلى).

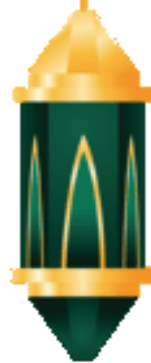
Irak Türkmen Türkçesine özgü bir deyimdir. Günümüz Türkçesinde karşılığı bulunmamaktadır. “Rast” kökeni Farsça olan bir kelimedir, anlamı doğru, düzgün demektir. “Daş” kelimesinde d/t ünsüz değişimi görülmektedir. “Daş” kelimesi eski biçimini Irak Türkmen Türkçesinde ağızda korumaktadır.

29. Dilim ip oldu, arnım küp oldu.

Herhangi bir şeye karşı devamlı ısrar eden ve tekrar eden bıktık usandık demek istenilen bir sözdür (341989, داقوقلى).

Irak Türkmen ağızlarına ait yerel bir ifadedir. Bir kişinin çok konuştuğunu (dilinin ip gibi uzadığını) ve bu yüzden çok acıktığını (karnının küp gibi şiştiğini, boşluktan büyüdüğünü) mizahi bir dille

anlatır.

30. Sudan geçer tapuğu ibinmez.

Çok bilen gözü pek açık olan kimseyi anlatan eski bir söz dr (35; داقوقلى, 1989;).

Tapuğu (topuğu) kelimesinde o/u ünlü düzleşmesi bulunmaktadır. İbinmek kelimesi derleme söz lğnde ıslanmak anlamına gelir. (DS VII 2502B)

31. Suyun duręununnan or .

Bu söz insanların sessizlerinden az konuşanlarından kork diye bir ki-nayedir (351989; داقوقلى,).

Türkiye Türkçesi karşılığı (Adamın yere bakanından, suyun durgun akanından kork) dur.

Duręununnan (durgunluğundan) kelimesinde nd>nn ilerleyici nsz benzeşmesi bulunmaktadır ve -l->Ø nsz düşmektedir. (Kasım,2020;76-77)

or (kork), ->- genellikte Türkçe kökenli kelimelerde görülen bu değişlik Irak Türkmen Türkçesine özgü dil biçimidir.

Dakuk ağzındaki ifade, Türkiye Türkçesindeki atasözünün kısaltılmış ve yoğunlaştırılmış biçimidir.

32. aşanmayan yerleri aşını

Görülmeyen bir işi yapana, icab etmeyen bir sözü söyleyene mnase-beti olmayan bir harekete kalkana denilen eski bir söz dr(361989; داقوقلى,).

Dakuk ağzında kullanılan ‘Kaşanmayan yerleri kaşar’ deyimi, Türkiye Türkçesinde bire bir aynı yapıyla söz lkselmiş değildir. Ancak anlam bakımından Türkiye Türkçesindeki ‘tekerine omak sokmak’ ve ‘içine omak sokmak’ deyimleriyle örtüşmektedir.

SONUÇ

Bu alışmada, Irak Türkmen Türkçesinin V grubu içinde yer alan Dakuk ağzında kullanılan deyimler derlenmiş ve dilbilimsel açıdan incelenmiştir. Elde edilen veriler, deyimlerin yalnızca kalıplaşmış söz birlikleri olarak değil, aynı zamanda Dakuk yöresinde yaşayan Türkmen toplumunun tarihsel birikimini, gündelik yaşam pratiklerini ve kültürel algı dünyasını yansıtan temel dil unsurları olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

İnceleme sonucunda Dakuk ağzında kullanılan deyimlerin önemli bir

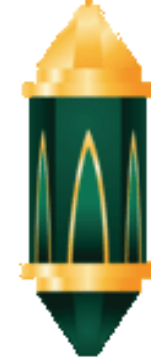
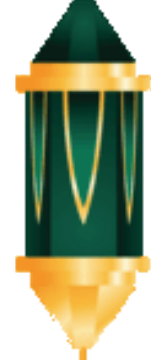
bölümünün tarım ve hayvancılığa dayalı yaşam biçiminden beslendiği; mecazların büyük ölçüde somut, yerel ve deneyime dayalı unsurlar üzerinden kurulduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Eski Türkçeden günümüze ulaşan söz varlığı unsurlarının, Arapça ve Farsça kökenli alıntılarla birlikte aynı deyim dağarcığı içinde varlığını sürdürmesi, Irak Türkmen Türkçesinin tarihî sürekliliğini ve çok katmanlı yapısını açık biçimde göstermektedir.

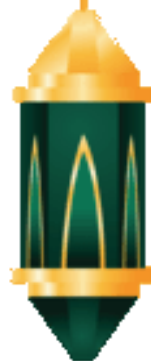
Dakuk ağzındaki deyimlerin Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılması, anlam bakımından büyük ölçüde örtüşen yapıların yanında, ses ve biçim özellikleri açısından belirgin ağız farklılıklarının bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu farklılıklar, Irak Türkmen ağızlarının bağımsız ve canlı bir dil alanı olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermekte; söz konusu ağızların yalnızca Türkiye Türkçesinin bir varyantı değil, kendine özgü tarihî ve coğrafi koşullar içinde şekillenmiş bir dil birikimi sunduğunu düşündürmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Dakuk ilçesinde kullanılan deyimlerin kayıt altına alınması yoluyla Irak Türkmen Türkçesinin söz varlığına katkı sağlamayı amaçlamış; aynı zamanda ağız araştırmaları ve kültür-dil ilişkisi bağlamında yapılacak gelecekteki çalışmalara sağlam bir veri tabanı oluşturmayı hedeflemiştir. Irak Türkmen ağızlarının sistemli biçimde incelenmesi, yalnızca dilbilimsel açıdan değil, Türk kültür tarihinin farklı coğrafyalardaki yansımalarını anlamak bakımından da önem taşımaktadır.

Kaynakça

1. Bayatlı, Hidayet Kemal, Irak Türkmen Türkçesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013. ; 123-130.
2. Bayatlı, Hidayet Kemal (1996). Irak Türkmen Türkçesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
3. Beşirli, Çoban Hıdır Uluhan (2021), Irak Türkmen Ağızları (Giriş-Metinler-Sözlük) – . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. ; 45-60
4. Clauson, Sir Gerard (1972). Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford.
5. Ergin, Muharrem (2013). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınları
6. Gümüş, Fatimah Serajaldeen Taha – Irak Türkmen Deyimleri ve Atasözlerinin Söz Dizimi
7. Haydar, Choban Khıdır (1979). Irak Türkmen Ağızları. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

- 8.Haydar, Choban Khıdır (2006). "Türkmen Türkçesinin Başlıca Ağız Özellikleri". Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri. Ankara: TDK.
- 9.Hürmüzlü, E. (2011). Irak Türkmen Türkçesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, ; 112-115.
- 10.Hürmüzlü, Erşat (1994). Irak Türkleri. Ankara: Türkmen Milli Partisi.
- 11.Hürmüzlü, Erşat (2003). Türkmenler ve Irak. İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları
- 12.Hürmüzlü, H. (2013). Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türkmeneli İş birliği ve Kültür Vakfı Yayınları.
- 13.Hürmüzlü, Habib (2003). Kerkük Türkçesi Sözlüğü. İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
- 14.Hürmüzlü, Habib (2013). Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü. Kerkük: Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı yayımları (2. baskı).
- 15.Karahan, Leylâ. Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri Üzerine. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012, ; 95-97. (Ayrılma hâlinin araçlık işlevi.)
- 16.Kasım, İbrahim Sabah (2020). Irak Türkmen Türkçesi – Tuzhurmatı Merkez Ağzından Derlemeler. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
17. Kerkük İzzetin (2004) Haşım Nahit Erbil, Irak Türkleri, Kerkük Vakfı, İstanbul, Özener Matbaası.
18. Khayrullah, Hamdi Latif, Abstract Persian Words used in the Iraqi Turkmen Language, 2019, Journal of Kirkuk University Humanity Studies, Volume 14, Issue 2.
19. Saatçi, Suphi (2009), Irak Türkmen Boyları, Oymaklar ve Yerleşme Bölgeleri, Kerkük Vakfı 2. Basım, Ötüken Neşriyat: İstanbul.
20. Sait, Cemal Abdullah (2001), Kerkük Rehberi, Irak Türkmen Cephesi Kültür Müdürlüğü Yay. Seri 9. Erbil.
- 21.Sarıkaya, Yakup (2020). Türkmen Türkçesinde Ek-Fiil ve Türkiye Türkçesinden Farklı İşlevlerde Kullanımı. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 5(1), 173-193.
22. Shahbaz, Hussin (1979), Kerkük Ağzı. Yayımlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.
23. Şerif, Mehmet Ali, Irak Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde Deyimler (Mukayeseli Çalışma), 2011, Journal of Kirkuk University.
24. داقوقلى, محمد خورشيد (1989), اسكى سوزلر باغجه سى. دار الشؤون الثقافية العامة: بغداد.
25. داقوقلو, محمد خورشيد (2010), داقوق-طاووق سوقاقلا, ايندا, أجونجو كتاب: كركوك.

فصلية مُحَكِّمة تُعنى بالبحوث والدراسات العلمية والإنسانية والفكرية

العدد (١٨) السنة الخامسة رمضان ١٤٤٧ هـ آذار ٢٠٢٦ م

Al-Thakawat Al-Biedh Magazine

Website address

White Males Magazine

Republic of Iraq

Baghdad / Bab Al-Muadham

Opposite the Ministry of Health

Department of Research and Studies

Communications

managing editor

07739183761

P.O. Box: 33001

International standard number

ISSN 2786-1763

Deposit number

In the House of Books and Documents

(1125)

For the year 2021

e-mail

Email

off reserch@sed.gov.iq

hus65in@gmail.com

فصلية مُحَكِّمة تُعنى بالبحوث والدراسات العلمية والإنسانية والفكرية

٧٠٤

general supervisor

Ammar Musa Taher Al Musawi

Director General of Research and Studies Department

editor

Mr. Dr. fayiz hatu alsharae

managing editor

Hussein Ali Mohammed Al-Hasani

Editorial staff

Mr. Dr. Abd al-Ridha Bahiya Dawood

Mr. Dr. Hassan Mandil Al-Aqili

Prof. Dr. Nidal Hanash Al-Saedy

a.m.d. Aqil Abbas Al-Rikan

a.m.d. Ahmed Hussain Hai

a.m.d. Safaa Abdullah Burhan

Mother. Dr. Hamid Jassim Aboud Al-Gharabi

Dr. Muwaffaq Sabry Al-Saedy

M.D. Fadel Mohammed Reda Al-Shara

Dr. Tarek Odeh Mary

M.D. Nawzad Safarbakhsh

Prof. Nouredine Abu Lehya / Algeria

Mr. Dr. Jamal Shalaby/ Jordan

Mr. Dr. Mohammad Khaqani / Iran

Mr. Dr. Maha Khair Bey Nasser / Lebanon